

մինչև հասցնում է գոշգիւղ ու գոշավանք:

Առաջին հայեացքից զարմանք է յարուցում տեղի ընտրութիւնը: Մեր ավտոմեքենայի հեւոյն-փնջոցով բարձրացած այս լեռան ուսին բարձրացել-բազմել է նոյնքան ամենի ուրիշ մի լեռ եւ բարձրանալիս իր ոտնաթաթի հետքն է թողել նրա ուսին ...: Եւ ոտնաթաթի մեծ ութեամբ այդ տեղի վրայ էլ մարդիկ կառուցել են իրենց գիւղն ու վանքը:

Սակաւահող, սակաւաջուր, դար ու դարեր վայրենաբարոյ ներխուժողների, ական-թականի, գերեվարութեան եւ անմեղ նահատակութեան թատերաբեմ մեր երկրի պատմութիւնը չիմացող օտարերկրացիներ զարմացած՝ միշտ նոյն հարցն են տալիս,

թէ ինչո՞ւ հայերը իրենց խցկել են աշխարհից հեռու, այս քար ու ժայռերի նեղուածքի մէջ ...

Թեկուզ պատմեա-բացատրես, փաստեր յիշես ու վկայութիւններ բերես, ի՞նչ պիտի հասկանայ անծայրածիր Ռուսաստանի եւ միշտ ապահով-անվտանգ Ամերիկայի քաղաքացին: Նրանք եւ աշխարհն ամբողջ այդպէս էլ չհասկացան Ղարաբաղցիներին, երբ սրանք իրենց 160 հազարով դիմադարձ կանգնեցին Ադրբեջանի 7.5 միլիոնին ...

Զհասկացան ու չեն հասկանայ, թեկուզ պատմեա-բացատրես ու վկայութիւններ բերես:

(շարունակելի) ՍԱՐԳԻՍ ԵԱՓՈԻՃԵԱՆ

Ի ԽՆԴԻՐ ԱՆԳՏԱՆԵԼԻ ՀԱՅ ԳԵՐԵԶՄԱՆՆԵՐՈՒ

Աւագ Ուրբաթ՝ 1995: Երկրորդ օրն է Հալէպ այցելութեանս, քառասուն ութ տարիներու քաղաքային թեմին տեղը, Առաջնորդարան՝ պիտի տեսնեմ թեմին առաջնորդը՝ Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպիսկոպոս Բաբարոյեան, որուն անցեալ շաբաթ ծանօթացայ Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական ժողովին առիթով: Սրբազանը ձմեռն իմ գրաւոր դիմումիս վրայ Առաջնորդարանի իր մէկ պաշտօնեային միջոցաւ կարգադրութիւն ըրած էր իմ եւ երեցկնոջ Հալէպ օթեւանելու առնչութեամբ, եւ առ այդ տեղեկութիւն դրկած էր ինձ անյապաղ: Երէկ քարեկամիս եւ նախկին պաշտօնակիցիս Կարապետ Զուհարեանի քնակարանին մօտակայ նորակառոյց Ս. Աստուածածին հայ եկեղեցին գտնուեցայ այն պահուն երբ Ռոմիւլայի արարողութեան յանգող ժամապաշտութիւնը սկսած էր:

Ինչ քաղմութիւն դասին մէջ քաղցրագոյն երգող դեռատի մանչերու, եւ ի՞նչ խանդավառ, ինքնավստահ խումբ պատանի ուրարակիրներու՝ թեմին վրայ: Խոնուած ժողովուրդին մէջ եւ քահանաներու շարքին գիւ - անսքան եւ անմօրուս քահանայ - կը նանչնան եւ փսփսուի նիւթ կ'ընեն Նոր Գիւղ թաղի Զաւարեան Վարժարանի նախկին աշակերտներէն ոմանք:

Վաղը Ս. Զատիկի նրագալոյցի արարողութեան եւ պատարագին դարձեալ երեցկնոջ հետ պիտի աղօթեմ այս քաղաքին, սիրուն եկեղեցւոյն մէջ: Սակայն այսօր Յիսուսի առժամեայ գերեզմանը այս կամ այն եկեղեցւոյ մէջ մեծարելու փոխարէն, որոշած եմ երթալ Հայոց Ազգային Գերեզմանատունը, փնտռելու կէս դար առաջ այնտեղ թաղուած հօրս գերեզմանը: Գիտեմ որ նոյն հողին մէջ տարիներ ետք թաղուած մօրս գերեզմանին վրայ եւս

տապանաֆար դնել տուած էին Հալէպ մնացած երկու բոյրերս: Փոքր բոյրս նախքան իր մահը դրկած մէկ լուսանկարը ապացոյց է թէ կողմ կողմի թաղուած են տապանաֆար կրող Աշնեան Աւետիս եւ Մարիամ: Միայն թէ այդ լուսանկարը հետս չեմ բերած Նիւ Եորքէն: Գերեզմանատան մուտքի պահակը անկարող է մեզի ուղղութիւն տալ: Կը ջանայ քացատրել որ Առաջնորդարանի տոմարներէն պէտք է ստուգեմ գերեզմանատան այն բաժինը ուր թաղուած են ծնողս եւ վաթսուն մէկ տարի առաջ քառամեայ մահացած Վարուժան եղբայրս: Վայրի դեղին ծաղիկներով հասակ նետած խոտ մը ամէն կողմ ողողած է անցքերը տապանաֆարերուն միջեւ: Բայելը դժուար է: Տեղ տեղ տապանաֆարեր խախտած, թեքուած դիրքով մնացած են, կամ կրաղիւսով ծեփուածները մաշած կոտրտած են: Իմ պատանութեան սկիզբի շրջանի, նախ քան ամենակրտսեր եղբորս մահը, գարնան Մեռելոցներուն հանքի էր պտոյտ ընել հայկական այս գերեզմանատան մէջ, որուն մօտ դաշտերէն կակաչներ կը փաղէինք, համտեսելով նոյն ատեն կարգ մը վայրի խոտեր: Հիմա, գրեթէ կէս դարու յաւելեալ խնդումէ ետք, հայկական այս մեռելաստանը այցելուին կ'ըսէ թէ փաղափարութեան պահանջները գոհացնելու մտադիր չէ: Ազգը - կամ փաղափր - քաւարար պիտոնէ չունի իր մեռելները պարունակող այս տարածութիւնը մարդավարի, վայելուչ յարդարուած եւ մաքուր պահելու մարտահրաւերին դիմակայելու համար:

Կը փնտռեմք, երբեմն մագլցելով փլած ֆարերու վրայէն, երբեմն հրելով խիտ աճած վայրի խոտերը: Կը փնտռեմք երեքս՝ Կարապետ Ճուհարեան, երէցկիւնն ու ես, իրարմէ հեռացած, թափառելով այս քաղմամարդ սակայն լուռ գերեզմանատան մէջ: Կը կարդանք շատ մը տապանագիրքեր,

տեղ տեղ նշմարելով նաեւ լուսանկարներ: Ահա փոքր անցքի մը եզերքը՝ կոթողի նման տապանաֆարը Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսուցիչիս գրող-ֆննադատ Յակոբ Օշականին՝ որ իր թափառական հայու քախտին անակնկալ մի դարձուածով յանկարծամահ եղաւ Հալէպ 1948ին եւ թաղուեցաւ այստեղ: Ի՞նչ զարմանք՝ Օշականի գերեզմանին կից, քրիստոնավայել ոճով շինուած նոր տապանաֆար մը կը ծածկէ հողը ժառանգաւորացի իմ դասընկեր եւ Տէր Զօրի հայ նահատակներու յուշարձանին քարերար Հայկազուն Գահվէնեանին: Հայկազուն Յակոբ Օշականի պահանջած շարադրութիւնները կը գրէր շաքաթ շաքաթ, սակայն չեղաւ մատենագիր, այլ շուկայի կեանքին անհրաժեշտ մետաղէ ծանր կշիռներ շինող: Օղը կը դառնայ նեղացուցիչ այս յետմիջօրէին: Հասած եմ գերեզմանատան մի այլ մասը, ուր տապանաֆարերը համեմատաբար աւելի վայելուչ վիճակի մէջ են: Ահա ծանօթ անուն մը՝ Պարսումեան Գէորգ, Այնթապցի, առաջին ատենապետը հոգաբարձութեան Զաւարեան Վարժարանի, որ դիւրացուց նոյն վարժարանին մէջ ուսուցիչ վարձուիլս 1941ին վանքէն աշխարհ վերադառնալէս անմիջապէս ետք: Ինչպէս պիտի գիտնայ մետաղի ձուլիչ Գէորգ Պարսումեան որ նշխար շինելու համար շարունակ կը գործածեմ 1954ին արոյրէ շինած եւ իր անունով փորագրած տիպը, գոր քարեկամի մը ձեռքով նուէր դրկած էր ինծի:

Այլեւս ուրիշ առիթի մը պէտք է սպասեմ, Առաջնորդարանի տոմարներէն անհրաժեշտ ստուգումը կատարելէ ետք, կրկին այցելել Հալէպի Ազգային Գերեզմանատունը, եւ առանց ժամավաճառ ըլլալու գտնել իմ եւ կնոջս հարազատներու գերեզմանները: Ծնողացս վեց զաւակներէն հինգը մեռած են: Առաջին երկուքը՝ Նդեռնէն առաջ ծնած Ուրֆա, իրենց

դեռատի կեանքի շրջանին սնունդ առին Ուրֆայի ջինջ օդէն եւ մաքուր ջուրէն: Առջիններէն՝ Ջապէլ, իր կեանքի վերջին քսանհինգ տարիները անցուց մշուշով հարուստ Սան Ֆրանսիսկոյի մէջ իր կրտսեր աղջկան խնամքին տակ, մեռաւ եւ թաղուեցաւ այնտեղ անցեալ ամառ: Ջապէլի ծնունդէն ետք աշխարհ եկած Յակոբեանը, Թրքական քանակ տարուած հօրմէն, եւ Քիւրտ հարեանէ առեւանգուած քրոջմէն հետո, 1915 շարագուշակ թուականին տեղահանուած մօրս գրկին մէջ կամ ուսին վրայ բռնեց Սիւրիոյ անապատներուն ճամբան: Այնտեղ՝ անգտանելի կէտի մը,

անմուն, անօթի, ծարաւ եւ յոգնած, Յակոբեան պաղատեցաւ մօրս, մրմնջելով «ջո՛ւյ, ջո՛ւյ» եւ աւանդեց իր անմեղ, մանկական հոգին: Մայրս զայն իր ձեռքերով թաղեց, անգտանելի վայր մը դէպի Տէր Զօր երկարող արեւակէզ եւ փշոտ ճամբուն վրայ: Զատկի Մեռելոցի օրը, Հասիլէի ճամբով պիտի ուղեւորինք դէպի Տէր Զօր, ինքնաշարժով, կուշտ ստամոքսով, եւ թերեւս անցնինք այն կէտէն, որուն մօտ է Յակոբեան եղբօրս անգտանելի գերեզմանը, Խապուր գետի կից մարդկային անթաղ ոսկորներով հարուստ Մարքատէի դաշտերուն մէջ:

Տ. ԱՐՏԷՆ Ա. ՔՀՆՅ. ԱՇՃԵԱՆ